

Čeština doby husitské

Je jazyk od počátků Husova kazatelského působení až do konce 15.stol., do nástupu období českého humanismu.

V důsledku husitské revoluce se výrazně mění národnostní situace. **Za první** dochází k počestění řady měst a mnohých území, které byly předtím německé (např. Kutná Hora, Litoměřice).

Za druhé čeština se stává převládajícím úředním jazykem.

Za třetí byl dekretem Kutnohorským změněn počet hlasů na KU ve prospěch Čechů (3:1), mezinárodní ráz univerzity byl setřen. KU se stala univerzitou pro českou národnost.

V důsledku těchto událostí začíná čeština plnit nové funkce. Stala se nástrojem agitace (zejména v českých kázáních), prostředkem nejen psaných, ale i mluvených veřejně přednášených projevů (to vedlo k rozvoji rétorických prostředků).

Objevují se nové žánry: a) traktát (polemický n. filozofický)
b) husitské listy a manifesty
c) česká duchovní píseň

Literatura, dříve omezena na okruh duchovenstva a šlechty, **zlidověla**. To znamená, že pronikla do měšťanstva a širších lidových vrstev. Připomeňme si známý výrok Eneáše Piccolominiho, že husitské ženy znají bibli lépe než italsí kněží. Tento výrok je podpořen skutečností, že z této doby se dochovalo 20 celých textů bible a mnoho jejích úryvků.

Latina stále plní funkci kulturního jazyka (její doménou je věda – i Hus psal vědecká díla latinsky včetně polemických teologických traktátů). Ale kolem poloviny 15.stol. proniká do vědy též čeština (nejen do tradičních duchovních oblastí, ale i do přírodovědy, lékařství atd.). Vzdělanci odchovaní KU byli bilingvní, ale tento česko-lat. bilingvismus byl užitečný, funkční. Mluví se o společné jazykové kultuře latinsko-české. Také Hus vyrostl na pražské univerzitě, v prostředí vysoké formální jazykové kultury, ovládal všechny důležité prostředky latinské rétoriky a využíval je ke svým cílům.

Nové žánry rozhodným způsobem ovlivnil **Jan Hus**. Všichni autoři té doby se snažili napodobit Husův jazyk. Bude tedy užitečné poznat jeho jazyk.

Po stránce hláskoslovné byl Husův jazyk velmi konzervativní. Souvisí to asi s jeho jihočeským původem, tedy mimo centrum, v němž změny vznikaly. Hus viděl pražský čes.-něm. bilingvismus a s ním spojoval i tehdy pronikající hláskoslovné změny. Neuznával diftongy *uo, ej, ou* ani monoftongizaci *ie > í*, chtěl rozlišovat dvojí *y-i* a dvojí *l-l'*. Psal jazykem svého dětství.

Po stránce morfologické byl Hus naopak velmi progresivní. V mluveném projevu – ve svých kázáních usiloval o co největší srozumitelnost, a proto omezil vše, co už pro mluvené projevy typické nebylo (omezil aorist, imperfektum, jmenné tvary adjektiv, staré tvary 1.os.sg. typů *dělaji, proši, trp'i*).

Syntax: Hus psal svá díla latinsky i česky. Pro jeho latinská díla byla typická dokonalost, jaká se pěstovala na Karlově univerzitě. Česky psal pro širší obecnost, snažil se o co nejpřístupnější výklad. Ale i některá česká díla psal záměrně vysokým stylem (Listy z Kostnice). Nejen ve svých latinských, ale i v českých dílech užíval zvukových rétorických prostředků, jaké tehdejší rétoriky doporučovaly. Setkáváme se u něho s rytmizovanou prózou členěnou na kóla a mající typické rytmické klauzule i vnitřní rýmy. *Také prosím,/ aby se milovali, //dobrých násilím/ tlačiti nedali// a pravdy/každému přáli*. Tak končí jeho proslulý list přátelům z 10.6.1415 z Kostnice. Zřetelné vnitřní rýmy najdeme např. v následujícím úryvku z Dcerky: *Psota po psotě leze a duše se do pekla veze*.

V jeho dílech nacházíme první znaky stylu humanistického. V **oblasti syntaxe** je to např. interpozice, vkládání věty vedlejší do věty řídicí (příklad v učebnici), některá složitá, ale přehledně konstruovaná souvětí už předjímají složitá souvětí humanistická, ale typičtější je pro něho lineární stavba souvětí, často přerušovaná vsuvkami (ve funkci vysvětlivek).

V oblasti **slovní zásoby** je nejtypičtější bohatá synonymie. Z rétorických prostředků to jsou např. a) navazování kontaktu s posluchači (obecným označením – *rozvažte to, dobří lidé*, nebo pomocí osobních jmen – *...ale již Hodek, Klimeš, Pabeš umějí to znáti...*), b) parafráze lat. přísloví a užívání českých (*až had na ledu se shřeje*), c) užívání paralelních dvojic synonymních nebo antonymních (to se rozvinulo pak až v humanismu); důležité pojmy představoval vždy jako řadu dvou, tří synonym, aby si je lidé zapamatovali: *což ani lapka...ani zloděj noční nevezme*. Synonyma často hromadí v řetězce; obecné pojmy rozvádí v dílčí výčty. Např. pojem kněží se zpravidla rozkládá v řadu: *biskupové, preláti, kanovníci, faráři, třídníci*, někdy tvoří řetězce s členy navzájem provázanými (*prosímť vás, abyste rádi chodili na kázanie, chodiece pilně poslúchali, poslúchajíce srozuměli...*). Podobné řetězce nacházíme později i u Komenského.

Takové vyjadřování vyžaduje rozvinutou synonymii, proto bylo aktuální doplňování dosavadní slovní zásoby. Také Hus tvořil nová slova, a to kompozicí i derivací: *svatokrádec, svatokupec, chlubník, dokonavač*, často čerpá slova z lidové slovní zásoby a lidové frazeologie, přitom hojně užívá slov expresivně zabarvených – *hnojkyd*. Při tvoření slov užívá řady sufixů, zejména *-ec, -nik, -č*, adjektiva na *-dlný* (*nekúpedlná milost*), tvoří slovesa ze substantiv (*papežiti*) atd. Hus usiluje o přijímání neologismů. Např. Klaretův neologismus *čtena* 'litera', z toho pak bylo odvozeno slovo *čtenář*. Je to v souladu s jeho snahou odstranit slova německého původu a nahradit je českými.

Shrnutí: v Husově jazyce se stýká a vzájemně sblíží dobový mluvený jazyk s tradičním jazykem literárním. Husův jazyk je přístupnější a srozumitelnější než literární čeština Štítného, která řešila obdobnou tematiku.

Na Husův styl navazují všichni Husovi ideoví nástupci (Jan Rokycana, Petr Chelčický – liší se trochu syntakticky – tvoří dlouhá, často nepřehledná souvětí).

Významným reprezentantem tehdejší vyspělé češtiny jsou husitské skladby **Budyšínského rukopisu** (Žaloba Koruny české, Porok (pokárání, domluva, výtka) Koruny české, Hádání Prahy s Kutnou Horou).

Mají pravidelný osmislabičný verš se sdruženým rýmem, většinou gramatickým, ale i vynalézavým. Tradiční vytříbená forma je použita k vyjádření dobových politických idejí: odporu proti Zikmundovi a třídně podmíněného česko-něm. antagonismu. **Jaké jsou její stylové prostředky?** Opět jsou čerpány z jazykového plánu pojmenovacího a syntaktického jako v předchozím období. Úryvek: 1. (hromadění slov se stejným základem – je – stejně jako u Husa – nositelem ideologické závažnosti).

Jak vyplývá z úryvku, je hláskosloví konzervativní a morfologie progresivní jako u Husa. Ten byl vzorem, který ostatní autoři napodobovali. **1) Plán syntaktický:**

a) hojná souvětí, nad parataxi převažuje hypotaxe; složitých souvětí ovšem není mnoho. Složitá souvětí se objevují především tam, kde se vyjadřuje závažné sdělení, a ovšem rovněž v úvodu a závěru práce, kde je to dáno formálními požadavky.

b) Užívají se různé rétorické prvky (řečnické otázky, přesahy) – ukázka 2

2) Plán pojmenovací – slovní zásoba – hlavně její centrální, nepříznamková část. Chybí slova něm.původu – výraz dobového purismu ovlivněný Husem. Výjimku tvoří slova z oblasti církevního života (je to dáno tématem –předmětem spisu jsou náboženské otázky).

- a) Proto je příznakovou vrstvou řada citátů, parafrází, příkladů z bible.
b) Synonyma se hromadí v řetězce – *činiš mnoho zlého, protivného, bezprávného, ohavného, ukrutného*.
3) Vrchol veršového umění představují anafory (opakování téhož slova na počátku veršů), dále syntaktické paralelismy (*v církvi věrným, jsúc nevěrní aneb mierným, jsúc bezměrní aneb pravým jsúc nedobří...*

a) Hromadění slov ze stejného základu – viz ukázka 1.

Jazyk díla respektuje cíl projevu: obhájit a podepřít stanoviska husitské strany.

Novum: Tradiční formy poetiky 14. stol. doznávají určitých změn. Exkluzivní osmislabičný verš se sdruženým rýmem plní novou funkci – je použit k vyjádření dobových politických idejí.

Nová **zábavná literatura** nevzniká; poptávku po tomto žánru uspokojují opisy děl ze 14. stol. Vzniká tedy nová stylistická polarita: nové žánry X stará opísaná beletrie.

V **oblasti administrativní** – se projevuje snaha ustálit jazykovou formu českých listin. Zasloužil se o ni zejména novoměstský písař Prokop, který jednak přednášel na KU o vedení městských knih a o listinách (dochovaly se jeho přednášky pod názvem *Praxis cancellariae*), jednak vypracoval českou příručku pro písaře *Ars dictandi*. Styl českých listin, jakož i právnícký jazyk se v průběhu 15. stol. zdokonalil a byl uznáván jako vzor i v jiných zemích. Právnícké termíny pronikají do děl neprávníckých a do beletrie (Tkadleček, Hus atd.).

Hus byl jazykový teoretik. Napsal patrně spis *De orthographia bohemica* – je to originální popis českého hláskosloví spojený s návrhem na reformu pravopisu.. Je tedy patrně tvůrcem významné pravopisné reformy, která spočívala v odstranění spřežek. Každé hláске odpovídá jedno písmeno. Disproporcí mezi menším počtem písmen latinské abecedy a větším počtem českých hlásek řeší pomocí diakritických znamének. Viz Kapitola o pravopisu. Hus zavádí důsledné rozlišování *i-y*. I zde se projevil vliv Emauzského kláštera. Tam mohl dojít k závěru, že jedna hláska by měla být označena jedním písmenem. Pod traktátem Hus podepsán není, teoreticky by připadal v úvahu ještě Jan z Holešova. (Někteří badatelé poukazují na okolnost, že reforma českého pravopisu vycházela ze snahy, aby se především zjednodušilo psaní české bible a ušetřilo se tak na drahém pergamenovém materiálu, viz VI. Kýas: Česká bible v dějinách národního písemnictví, Praha 1997, s. 77.) – Ale nesporné je Husovo autorství tzv. Abecedy (v ní je každé písmeno pojmenováno slovem, slova tvoří dohromady souvislý text): „ *A bude celé čeledi dáno dedictvie... hospodin ili y král ... (ili – charvátská církevní slovanština)*. Nápad složit abecedu našel v církevní slovanštině. Jeho originálně pojatý výklad o českých hláskách je dnes vysoce oceňován a v této souvislosti je dnes Hus označován jako předchůdce fonologického pohledu na hláskovou soustavu češtiny. Pro zájemce: Večerka: Předchůdci slavistiky: Jan Hus. *Slavia*, 1998, 283– 288, Vidmannová: Listy filologické, 105, 1982, 75-89.

Slovní zásoba

O její rozvoj se zasloužil Hus, o tom výše. – Dále je obohacena o řadu válečných termínů, které k nám přišly s válkami. Ale zvláště charakteristická jsou pro slovní zásobu husitského období pojmenování související s husitským válečnictvím; některá z nich pronikla i do jiných jazyků.

Např. husité nazvali své vojenské ležení nedaleko Sezimova Ústí podle biblické hory **Tábor** v Palestině (dnes v Izraeli). To jméno pak zůstalo městu, které na tomto místě vzniklo. Ale pojmenování Tábor se tenkrát začalo chápat jako obecné jméno a *táborem* se pak rozumělo každé husitské vojenské ležení. Při svých válečných výpravách je husité rozšířili po

Evropě. V nové době se slova *tábor* začalo užívat ve významech 'politické shromáždění pod širým nebem', místo pro pobyt v přírodě'.

Jednomu druhu ruční střelné zbraně zas husité říkali *píšť'ala*, nebo *píščala*. Bylo to pojmenování metaforické, založené na podobnosti s hudebním nástrojem píšťalou. Při husitských vojenských výpravách se pojmenování dostalo do Slezska (to bylo germanizováno) a odtud proniklo do polštiny a do němčiny. Pro Němce nebylo původní znění snadno vyslovitelné, a proto bylo různě přetvářeno: *pischol*, *pettstole* apod. V 16. stol. se slovo objevilo ve Francii; tam se ustálilo znění *pistole*. Ale protože se stejně nazývala i mince, začalo se ve francouzštině pojmenování zbraně psát s (nevyslovovaným) *-t* na konci (*pistolet*). V třicetileté válce se pak zbraň, mezitím už pozměněná a zdokonalená, dostala znovu do Čech. Ale v *pistolí* už nikdo původní husitskou *píšť'alu* nepoznal. – A slovo se stalo celoevropským. – Podobně pestré osudy měla další pojmenování husitských zbraní, jako např. *houfnice*, *hákovnice*, *tarasnice*... Rychlé a daleké šíření husitských vojenských termínů bylo způsobeno jednak novostí způsobu válčení husitských vojsk, jednak jejich přímým působením za hranicemi.

Vliv češtiny na jiné jazyky:

Vliv na polštinu – pronikají do ní další česká slova (*pan*, *obec*, *stráž*), vliv na grafiku – dř. spřežky, nyní prvky diakritického pravopisu (*ź*, *ó* [u]). Čeština hrála důležitou roli při konstituování spisovné polštiny (byla dvě centra – Krakov a Poznaň) – vždy zvítězila ta varianta ze dvou, která byla bližší češtině.

Z polského území se některé české vlivy šířily na Bílou Rus, Litvu a Ukrajinu (jejich administrativní zápisy mají některé rysy české a vedle toho i některé české lex. prvky), dokonce i dále, např. do sev. Moldavska.

Čeština plnila funkci spisovného jazyka na Slovensku.